

Frege's „reikšmė“

Jonas Dagys

Vilniaus universiteto
Filosofijos institutas
E. paštas jonas.dagys@fsf.vu.lt
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9033-4562>

Santrauka. Straipsnyje keliamas klausimas, koks yra Gottlobo Frege's reikšmės (*Bedeutung*) sąvokos turinys. Teigiama, jog standartinė kartais vadinama šios sąvokos interpretacija – reikšmės kaip referencinio santykio, siejancio varda ir objekta, – susiformavo ir įsitvirtino Frege's kalbos filosofijos idėjas vertinant atsietai nuo jo logicistinių idėjų. Tačiau būtent logicizmo pagrindimo interesus skatino Frege'ę imtis semantinių klausimų. Platesnė atžvalga į Frege's darbus atskleidžia internalistišką racionalistinę, konteksto principu grįstą reikšmės sampratą, neredukuojamą į referenciją ar nurodymą. Bet kokių sakinio komponentų reikšmės klausimas Frege's susiejamas su viso sakinio reikšmės klausimu, t. y. viso sakinio teisingumu arba klaidingumu, o sakinio komponentų reikšmė yra antrinė viso sakinio reikšmės atžvilgiu.

Pagrindiniai žodžiai: Gottlobas Frege, *Bedeutung*, logicizmas, prasmė ir reikšmė, konteksto principas

Frege's *Bedeutung*

Abstract. The article raises the question what is the content of Frege's infamous notion of *Bedeutung*? It is claimed that the so-called standard interpretation of this notion – *Bedeutung* as referential relation between a name and an object – was developed and established evaluating Frege's ideas in philosophy of language in isolation from his logicist ideas. However, precisely his logicist concerns have motivated Frege's interest in semantic issues. A broader consideration of Frege's works reveals an internalist and rationalist notion of meaning, that is based on the context principle, and that should not be reduced to mere reference. The question of the meaning of subsentential components, for Frege, is closely related to the question of the meaning of the whole sentence, that is, the meaning of sub-sentential components should be construed as secondary with regard to the meaning of the whole sentence.

Keywords: Gottlob Frege, *Bedeutung*, logicism, sense and reference, context principle

Received: 12/01/2020. Accepted: 28/03/2020

Copyright © Jonas Dagys, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Gottlobo Frege's vardą įprasta sieti su bent dviem fundamentaliomis filosofinėmis idėjomis, palikusiomis ryškų pėdsaką filosofijos istorijoje. Pirmoji – logicizmas, koncepcija, kurios esmę bendriausiais bruožais galima būtų nusakyti taip: aritmetikos teiginiai iš esmės yra logikos teiginiai, aritmetikos teiginių turinys yra loginis turinys, o aritmetikos objektai yra loginiai objektai. Antroji – griežta kalbinių išraiškų prasmės (*Sinn*) ir reikšmės (*Bedeutung*) perskyra. Retrospektyvus žvilgsnis, besiremiantis istoriškai susiklosčiusiu filosofinių problemų lauko sudalinimu, priskirtų pirmąją matematikos filosofijos, o antrąją – kalbos filosofijos teritorijai. Nors toks skirstymas yra gan sąlygiškas ir ne visada pakankamai informatyvus, jis vis dėlto lemia dažnai pasitaikantį požiūrį, jog dvi pagrindinės Frege's idėjos priklauso skirtingoms probleminėms plotmėms, tad viena su kita yra susijusios ne esmiškai, o veikia tik atsitiktinai, ir todėl gali būti visai adekvačiai svarstomos viena be kitos.

Įspūdi, kad Frege's kalbos filosofija nėra susieta su logicizmu, gali stiprinti ir kai kurios smulkesnės istorinės aplinkybės. Pirmiausia, tekstas *Apie prasmę ir reikšmę* (1892) Frege's buvo parašytas ir paskelbtas kaip savarankiškas tekstas, jame mažai nuorodų į kitus jo tekstus. Antra, kaip beveik visi Frege's darbai, jis ilgai buvo menkai žinomas už vokiškai kalbančio pasaulio ribų, ir daugiausia – per populiariesnius tarpininkus: Bertrandą Russellą, Ludwigą Wittgensteiną, galbūt dar Rudolfą Carnapą ar Alonzo Churchą. Poreikis išversti Frege's tekstus į anglų kalbą subrendo tik šeštajame XX a. dešimtmetyje (neskaitant keleto Philipo Jourdaino verstų fragmentų iš *Grundgesetze*, paskelbtų žurnale *The Monist* Pirmojo pasaulinio karo metais). Vokiškai neskaitančiam anglakalbiam pasauliui Frege's *Apie prasmę ir reikšmę* pristatomas 1948 m., iš esmės neturint kitų Frege's korpuso dalių vertimų. Tai dar labiau stiprina įspūdį, jog tekstas paskaitomas be platesnio Frege's idėjų konteksto. Kitaip sakant, net jei prasmės ir reikšmės perskyrą laikytume svarbia logicizmo pagrindimui, toks kontekstas neatrodė svarbus perskyros artikuliavimui ir supratimui¹.

Praėjus daugiau nei 50 metų po jo paskelbimo, tekstas *Apie prasmę ir reikšmę* pagaliau pasiekė plačią auditoriją. Tačiau jame siūloma perskyra imta interpretuoti visai kitoje aplinkoje, išimta iš Frege's minties audinio, ir „implantuota“ į per daugiau nei pusšimtį metų susiformavusią ir nuo XIX a. tostančią analitinės filosofijos tradiciją, atradusią savaip perskaitytą Frege'ę kaip vieną savo pradininkų. Ir nors ilgainiui Frege's straipsnis *Apie prasmę ir reikšmę* imtas laikyti kone sakralinės reikšmės tekstu analitinės filosofijos tradicijoje, tačiau prasmės ir reikšmės perskyra čia aproprijuota kaip taikytina visų pirma singulariniams terminams, jos taikymą sakiniams ar predikatams dažniau pasitinkant įvairiomis grimasomis ir pakomentuojant kaip egzotišką keistenybę.

Atsietai nuo Frege's logicistinio konteksto straipsnio esmė atrodo itin paprasta: tiek singularinių terminų, tiek sakinių semantinis turinys turi būti dalinamas į du komponentus – prasmę ir reikšmę. Toks naivus žvilgsnis verčia nedelsiant kelti keletą klausimų. Pirma, kuo ypatingas šis paprastas siūlymas, iš pirmo žvilgsnio tik atkartojantis tai, kas

¹ Hansas Sluga (1996: 224) pastebi, jog įspūdis, kad Frege's kalbos filosofija gali būti atsietai nuo logicizmo konteksto, galėjo būti iš dalies kurtas paties Frege's, bendravusio su Wittgensteinu ar Carnapu jau po Russello paradokso atradimo ir Frege's susitaikymo su logicizmu nesėkme.

buvo žinoma dar Johno Stuardo Millo – kaip konotacija ir denotacija, arba Leibnizo ar Port–Royalio logikų – kaip sąvokos *comprehensio* ir *extensio*, galbūt net viduramžių kategorematinių terminų paprastoji ir personalioji supozicija? Ar Frege tik atkartoja seniai žinomus dalykus suteikdamas jiems naujus vardus, ar pasiūlo kažką naujo? Antra, kaip tokia supaprastinta prasmės ir reikšmės perskyros interpretacija dera su kitais Frege's darbais? Kodėl jam buvo reikalinga ši perskyra ir ar ji turi koki nors ryšį su logicizmo projektu? O jeigu turi, tai kokią funkciją ji atlieka šiame projekte?

Žvelgdami į *Apie prasmę ir reikšmę* platesniame Frege's darbų kontekste, matysime, jog jis parašytas vėliau nei *Grundlagen der Arithmetik* (1884), taigi ir vėliau nei *Begriffsschrift* (1879), bet kiek anksčiau nei didžiausias Frege's opusas *Grundgesetze der Arithmetik* (1893). *Grundgesetze* pratarinėje (Frege 2013: X), nors ir be pageidautino išsamesnio filosofinio komentaro, pabrėžiama prasmės ir reikšmės perskyros taikymo sakiniams svarba, ji pristatoma kaip viena svarbesnių *Begriffsschrift* semantikos modifikacijų².

Frege's sumanytas logicizmo pagrindimas reikalavo mažiausiai dviejų dalykų – pirma, laikyti aritmetikos teiginius tapatybės teiginiais, t. y. interpretuoti aritmetikos teiginius, tokius kaip, pvz., „ $7 + 2 = 3^2$ “, kaip objektinius tapatybės teiginius, ir, antra, laikyti aritmetikos teiginius informatyviais, t. y. pažintiniu požiūriu vertingais. Taip kyla teisingų tapatybės teiginių informatyvumo klausimas. *Begriffsschrift* semantika pasirodė tam neadekvati. Tapatybės teiginiai joje traktuojami metalingvistiškai – ženklui tapatybės teiginio kontekste suteikiamas kitoks nei įprastinis jo turinys: „Nors kituose kontekstuose ženklai perteikia (*vertreten*) savo turinį, ir bet koks junginys, į kurį jie įtraukiami, išreiškia tik jų turinio santykį, tačiau jie staiga parodo save, kai juos sujungia turinio tapatybės ženklas; nes jis nurodo (*bezeichnet*) aplinkybę, kad du vardai turi tą patį turinį“ (Frege 1879: 13–14). Tekstas apie prasmę ir reikšmę pradėdamas būtent nuo sunkumų, su kuriais susiduriama *Begriffsschrift*, aiškinant teisingų tapatybės teiginių informatyvumą. Įvedus prasmės ir reikšmės perskyrą galima kalbėti apie informatyvius tapatybės teiginius, kurie nebūtinai yra metalingvistiniai, nėra vien apie kalbos konvencijas, o išreiškia substancinį žinojimą. Teiginys gali būti teisingas, nes išreiškia tapatybę reikšmės (*Bedeutung*) lygmenyje, bet tuo pačiu metu būti informatyvus dėl jo elementų skirtumo prasmės (*Sinn*) lygmenyje.

Be to, *Begriffsschrift* formaliajai semantikai trūko sistemingumo. Sistemingumo trūkumas pasireiškia priskiriant skirtingo lygmens turinį (*Inhalt*) sakiniams ir jų elementams (pvz., tikriniais vardams). Vardo turinys čia – objektas, o sakinio turinys – teiginys.

² Todėl nebūtų teisinga manyti, kad Frege's prasmės ir reikšmės perskyra aptinkama ir numatoma tik tiriant natūralios kalbos semantiką, kaip teigia kai kurie autoriai (Cf. „Tokį perėjimą iš vieno etapo į kitą žymi natūraliosios kalbos tyrinėjimų pradžia“ (Plėšnys, Šaulauskas 2017: 30); „Griežtesnės skirties atsiradimą lemia perėjimas nuo teiginio analizės matematikoje prie teiginio analizės natūraliojoje kalboje“ (ibid.: 32–33); „Frege keičia požiūrį pradėdamas natūraliosios kalbos tyrimą – čia jis priima nuostatą, kad objekto pateikimo būdas ir objektas negali užimti tokio paties ontologinės hierarchijos lygmens“ (ibid.: 33)). Nors Frege prasmės ir reikšmės perskyrą kartais sieja su netiesioginės kalbos išraiškų semantikos aiškinimu, perskyra galioja ir formalios kalbos, tokioms kaip *Begriffsschrift*, kas turbūt akivaizdu kiekvienam, susipažinusiam su šios perskyros taikymu sakiniams. Net ir formalioje *Begriffsschrift* kalboje, nepaisant Frege's ankstesnės užuominos, kad idealioje kalboje neturi būti daugiau nei vieno vardo kiekvienam objektui, visi teisingi teiginiai turi tą pačią reikšmę „tiesa“, nors jų prasmės (išreiškiamos mintys) yra skirtingos. Tad Frege's prasmės ir reikšmės perskyra nėra ir negali būti tik natūralios (vs. formalios, dirbtinės, idealios) kalbos reikalas.

Prasmės ir reikšmės perskyra leidžia sistemingai koordinuoti įvairiems kompozicinės hierarchijos elementams priskiriamą turinį, atitinkamai tiek sakiniui, tiek jo dalims priskiriant ir prasmę, ir reikšmę. Būtent sistemingas perskyros taikymas ne vien singuliariniams ir ne vien kategorematiniams terminams leidžia paaiškinti jos inovatyvumą minėtų panašių, bet gerokai mažiau išplėtotų semantinių perskyrų atžvilgiu.

Prasmės ir reikšmės perskyrą taikant sistemingai, klausimas, koks gi yra Frege's *Bedeutung* sąvokos turinys, kokia šios sąvokos prasmė ir reikšmė, veda prie klausimo, kaip sakinio reikšmė susijusi su jo dalių reikšmėmis. Kam tenka aiškinamasis prioritetas?

Nemenką įtaką Frege's idėjų recepcijai ne vien anglakalbiame pasaulyje padaręs Michaelas Dummettas (1973: 406), savo kone grafomaniškos apimties monografijomis beveik monopolizavęs Frege's interpretacijas, siūlė *Bedeutung* prototipu laikyti tai, ką jis vadino „vardo–objekto santykiu“:

Dar iki sukuriant mūsų kalbos semantinį aiškinimą, analizuojantį jos veikimą, mes turime vardo turėtojo (*bearer of a name*) sampratą ir nuovoką, kad predikatas yra priskiriamas objektui teisingai arba klaidingai. Šis supratimas glūdi gana elementariuose kalbiniuose veiksmuose (*primitive linguistic performances*), jį įgyjame išmokdami vartoti kalbą. <...> Jis gimsta ostensijos praktikoje, t. y. iš to, kad, naudodami demonstratyvą kartu su parodomuoju gestu, turime kitą būdą išskirti konkretų objektą, nei panaudoti jo vardą. <...> Konkretaus objekto vardo santykis su tuo objektu Frege'i yra referencijos santykio prototipas.

Nors Dummettas pripažino ir kitą, glaudžiai susijusį *Bedeutung* sąvokos komponentą, kurį vadino semantiniu vaidmeniu – išraiškos indėlių į teiginio teisingumo sąlygas. Šį vaidmenį jis laikė veikiau formaliuoju išraiškos aspektu. Pasak Dummetto, toks interpretacinis pasirinkimas esąs pateisinamas kitų alternatyvų nesuderinamumu su Frege's realizmu matematinių objektų atžvilgiu. Ko gero, sekdamas dametiška interpretacija, Mindaugas Japertas rašo, jog „Frege's referencijos sampratoje objektyvumas yra nesąlygiškas ir absoliutus: referencijos sąvoka sutampa su objekto sąvoka“ (2005: 84). Be to, jis puikiai dera su Frege'i paprastai priskiriamu semantinio kompozicionalumo principu. Priimant šią interpretaciją, sakinio dalių reikšmės laikomos pirminėmis viso sakinio reikšmės atžvilgiu: „Fregei sakinio referencija yra jo teisingumo vertė (*Wahrheitswert*), kurią nustatyti galima tik *pirmau* teigiamai išsprendus sakinio sudedamųjų dalių referencijos klausimą“ (ibid.: 87, kursyvas mano – J. D.). Tokį požiūrį „pagal kurį Frege's *Bedeutung* priskyrimo vardui koncepcija yra jo susietumo referencijos santykiu su koku nors objektu koncepcija“, Joan Weiner pagrįstai vadina „standartine interpretacija“ (2019: 115). Čia verta paminėti, jog, pasak Hanso Slugos, šią interpretaciją, kurią jis vadina klaidinga, apgaulingai patvirtina ir įsitvirtinęs Frege's termino *Bedeutung* vertimas kaip „reference“ (1980: 158).

Kaip teigia Hansas Sluga (1980: 157),

[n]ors prasmės ir reikšmės doktrina ir jos keliami klausimai tapo reikšmingu pastarojo meto analitinės kalbos filosofijos rūpesčiu, svarbu turėti omenyje, kad Frege's susidomėjimas šia doktrina skiriasi nuo šiuliakinio bent keletu aspektų. Iš pradžių jis pristato šią teoriją tam, kad paaiškintų, kodėl reikšmių sričių (*value-ranges / Wertverlaufe*) aksioma turėtų būti laikoma logine tiesa. Epistemologinių svarstymų pasirodymą jo reikšmės teorijoje motyvuoja jo matematikos filosofijos poreikiai.

Jeigu pripažinsime, kad Frege's susirūpinimas semantiniais klausimais kilo iš jo logicistinių interesų, pastebėsime, kad referencinė reikšmės traktuotė, išvedama iš vardo ir juo žymimo objekto santykio, čia nebus tinkama. Pagal tokią traktuotę, kurią Sluga vadina „epistemologiniu atomizmu“ (1977: 239), esminis vaidmuo tektų būtent konkrečioms empiriniams objektams, tačiau empiriniai objektai Frege's nedomino. Skaičiai yra abstraktūs, todėl negali būti empiriškai patiriami. Analizuodamas Frege's semantiką, Hidé Ishiguro pastebi, kad, pasak Frege's, neįmanoma įsivaizduoti ar ostensyviai nurodyti skaičių, pvz., nulio ar milijono, bet tai dar nereiškia, kad skaitvardžiai neturi reikšmės (1969: 22–23). Nepaisant Dummetto pastangų Frege'i priskirti realizmą, jau iš *Grundlagen* dėstomų antipsichologistinių argumentų matyti, kad Frege neketina pradėti nuo skaičių kaip iš anksto betarpiškai duotų loginių objektų, kuriems tereikia suteikti vardus. Todėl vardo–objekto santykis vargu ar gali būti Frege's išeities taškas.

Keldamas skaičių statuso problemą, Frege klausia, kaip skaičiai yra mums duoti. Jo atsakymas remiasi vadinamuoju konteksto principu, kurį jis įvardija kaip vieną pamatinių – apie žodžio reikšmę esą galima klausti tik sakinio kontekste: „Visada būtina prieš akis turėti išbaigtą sakinį. Tik jame žodžiai iš tikrųjų turi reikšmę. <...> Pakanka, kad visas sakinytis turi prasmę, tai taip pat suteikia turinį jo dalims. <...> Nepriklausomumas, kurį priskiriu skaičiui, nereiškia, kad skaitvardis, išimtas iš sakinio konteksto, ką nors nurodo <...>“ (Frege 1884: 71); „Žodžiai ką nors reiškia tik sakinio kontekste. Todėl svarbu paaiškinti prasmę sakinio, kuriame aptinkamas skaitvardis“ (ibid.: 73).

Frege's konteksto principo interpretacija pastaruosius keletą dešimtmečių yra sukėlusি nemenką polemiką, ypač dėl jo svarbos Frege's filosofijoje po prasmės ir reikšmės perskyros, dažnai tvirtinant, jog šio principo Frege nebyliai išsižadėjo. Tačiau net ir 1919 m. Frege (1979: 253) rašė: „Aš pradėdau ne nuo sąvokų, iš kurių sudedama mintis ar sprendimas; veikiau, minties komponentus gaunu išardydamas mintį. Tuo mano *Begriffsschrift* skiriasi nuo panašių Leibnizo ar jo sekėjų kūrinų.“

Tokia minties visumos ir jos dalių santykio samprata nenumato ostensinio nurodymo ar vardo ir objekto referencinio santykio, kaip semantikos pagrindo.

Vienas pirmųjų ėmusių polemizuoti su Dummetto interpretacija ir apskritai konotacija, kurią *Bedeutung* sąvokai suteikia angliškas jos vertimas kaip *reference*, buvo Ernstas Tugendhatas, rašęs (1970: 177):

Frege's termino „Bedeutung“ vertimas į anglų kalbą kaip „reference“, išpopuliarėjęs po Geacho ir Blacko vertimo, yra tiek pat klaidinantis [*misleading*] kaip ir ankstesni vertimai „denotation“ ar „nominatum“. Visi jie numato [*suggest*], kad išraiškos *Bedeutung* Frege'i reiškė objektą, kurį išraiška įvardina [*the object which the expression names*].

Tugendhatas ragina Frege's reikšmės interpretacijos pagrindu laikyti išraiškų reikšmingumą sakinio teisingumui. Toks santykis esąs svarbus visų pirma atsižvelgiant į tai, kad, skirtingai nei labiausiai paplitęs įsitikinimas, prasmės ir reikšmės perskyra nėra taikoma tik singulariniams terminams. Ji lygiai taip pat taikoma bet kokioms išraiškoms: predikatams, operatoriams, kvantoriams, visiems paprastiems ir sudėtiniais teiginiais. Kartais sakoma, jog išbaigtus sakinius Frege prilygina vardams, t. y. išbaigtoms išraiš-

koms. Bet perskyra taip pat taikoma ir tam, ką Frege laikė neišbaigtomis išraiškomis, o čia sudėtinga kalbėti apie referenciją ar nurodymą (t. y. apie objektinį reikšmės aspektą ar vertikalius semantinius santykius). *Bedeutung*, pasak Tugendhato, yra visų pirma reikšmė kaip reikšmingumas, svarbumas³.

Kaip matyti, semantinė Frege's *Bedeutung* kategorija pasižymi mažų mažiausia dviem susipynusiais aspektais, kuriuos galima sąlygiškai pavadinti referenciniu ir inferenciniu. Pirmasis, iš esmės atitinkantis standartinę Frege's teksto interpretaciją, išraiškos reikšmę tapatina su jos žymimu objektu arba jos santykiu su tokiu objektu. Antrasis išraiškos reikšmę tapatina su jos indėliu į išbaigtų sakinių teisingumo sąlygas, t. y. su už kalbos faktiškai neišsainančiais santykiais. Kaip pastebi Michaelas Beaney (1996: 166),

[*Bedeutung*], kaip techninis terminas, tame, ką galime laikyti Frege's semantine teorija plačiąja prasme, iš tikrųjų reiškia *tikrąją vertę* (*veritable value*): tą elementą visoje išraiškos reikšmėje (*meaning*), kuris lemia teisingumo reikšmę (*makes a difference to the truth value*) bet kokio sakinio, kuriame ta išraiška pasirodo. Tačiau ontologiniame lygmenyje šis terminas taip pat vartojamas žymėti nurodomą objektą (*signify the object designated*) – išraiškos *Bedeutung*, kitais žodžiais, yra jos *referentas*.

Galima kelti šių aspektų suderinamumo klausimą, tačiau kiekvienas jų atveria skirtingas „reikšmės“ termino prasmes.

Verta turėti omenyje ir tai, kad Frege šiuos aspektus bendrai vadino vienu žodžiu, nors kontekstualiai juos kartais eksplikuodavo terminais *Gegenstand*, *Bezug*, *Bezeichnung* ir pan. Tai reiškia, kad ne bet kas, kas gali tam tikru atveju būti teisingai pasakyta apie *Bedeutung*, bus šios sąvokos sinonimai. Priimant prasmės ir reikšmės perskyrą, galima būtų sakyti, kad *Bedeutung* sąvoka yra galimai lygiareikšmė kitoms, kitą prasmę turinčioms sąvokoms, t. y. būtent prasmės ir reikšmės perskyra leidžia Frege'į tokius paaiškinimus vartoti kaip lygiareikšmius, bet ne sinonimiškus *Bedeutung*. Tai, kad jis taip darė, žinoma, nereiškia nei kad jis buvo teisus, nei kad atskleidė tokios praktikos nekritikuotiną pagrindą. Bet tai reiškia, kad Frege's *Bedeutung* turinys nebūtinai gali būti adekvačiai redukuojamas į kitų, kontekstualiai lygiareikšmių, terminų turinį.

Anot Ericho Recko (2005: 33), „jei taikysime Frege's logiką sprendimams ir išvedimams (*inferences*) apie fizinius objektus, pastebėsime, kad tokios išraiškos kaip „Eifelio bokštas“ ar „Mėnulis“ funkcionuoja juose kaip objektų vardai Frege's logine prasme. Jei taip, tai naivioji ontologinė objekto samprata atitinka Frege's objekto sampratą. Tačiau Frege's samprata yra platesnė ir turi kitą pagrindą.“ Kitaip sakant, Frege's objekto samprata remiasi ne fiziniais ar empiriniais objektais, bet redukuojama į bazinį loginių sprendimų ir išvedimų objektyvumą.

Pastebėtina ir tai, kad Dummettas, ilgą laiką neigęs, jog Frege laikėsi konteksto principo ir po to, kai įvedė prasmės ir reikšmės perskyrą, vėliau pripažįsta, kad konteksto

³ Šios „reikšmingumo“ konotacijos svarbą „*Bedeutung*“ atveju (ir jos trūkumą verčiant kaip „reference“) Frege's kontekste pabrėžia ir Donatus Thurnau (1997: 204). Tokį požiūrį netiesiogiai patvirtina Frege's korespondencija su Giuseppe Peano, kurioje Frege nurodo, jog itališkas terminas „*significazione*“ yra artimiausias jo vokiškam „*Bedeutung*“. Už nuorodą į šią korespondenciją dėkoju kolegai Viliui Dranseikai.

principas buvo svarbus, netgi esminis Frege's filosofijos principas, be kurio logicistinis skaičiaus apibrėžimas nebūtų įmanomas: „Jo strategija buvo nustatyti formalios kalbos terminų *Bedeutungen* netiesiogiai, stipuliatyviai apibrėžiant visų jos sakinių teisingumo reikšmes“ (1995: 16).

Bet kokių sakinio komponentų reikšmės klausimas Frege's susiejamas su viso sakinio reikšmės klausimu, t. y. viso sakinio teisingumu arba klaidingumu. Sakinio komponentų reikšmė yra būtina ir pakankama sąlyga sakinio teisingumui ar klaidingumui, bet aiškinamasis prioritetas tenka sakinio, o ne jo komponentų reikšmei. Pasak Roberto Brandomo, „aiškinimo kelias veda nuo substitucinio-inferencinio vaidmens (horizontalaus santykio) tapatumo prie to, kad išraiškos nurodo (vertikaliai) tą patį objektą“ (2002: 64). Laikantis konteksto principo, sakinio komponentų reikšmė yra antrinė viso sakinio reikšmės atžvilgiu. Tai reiškia, kad vertikalus objekto–vardo santykis yra aiškinamuoju požiūriu subordinuotas horizontaliam sakinio elementų reikšmės ir viso sakinio reikšmės santykiui, todėl sakinio elementų reikšmė negali būti redukuota į vertikalius referencinius vardo–objekto santykius.

Remiantis šia analize galima formuluoti keletą pastebėjimų apie termino *Bedeutung* vertimą į lietuvių kalbą. Albinas Plėšnys ir Marius Šaulauskas (2017) siūlo Frege's *Bedeutung* vertimų repertuarą papildyti žodžiu „nurodymas“. Praktinis iššūkis, į kurį reaguojama, čia akivaizdus ir suprantamas: norima rasti vertimą, kuris atitiktų ir anglišką, ir vokišką terminus. Tačiau tai neturėtų būti svarbiausias kriterijus ieškant adekvataus Frege's termino vertimo⁴.

Plėšnys ir Šaulauskas teigia, esą „reikšmė“ yra pažodinis vertinys, vartotinas susilaukiant nuo perteklinių egzegetinių sprendimų⁵, o jų siūlomas „nurodymas“ (čia priskirčiau ir terminą „referencija“, kurio autoriai nepriima dėl sau užsibrėžto itin siauro lituanizmo idealo ir perdėto pasitikėjimo vienu tarptautinių žodžių žodynu, bet ne su referencijos problemomis dirbančių mokslininkų tekstais) veikiau interpretacinis. Tačiau, atsižvelgiant į jų ignoruojamą prasmės ir reikšmės perskyros logicistinių kontekstą, reikšmės samprata, kurią išryškina ir pabrėžia „Bedeutung“ vertimas kaip „nurodymas“, ne tik nėra vienintelė įmanoma, bet ir yra sunkiai suderinama su Frege's logicizmo pagrindimo poreikiais. Be to, „Bedeutung“ vertimas kaip „reikšmė“ nebūtinai yra laikytinas vien pažodiniu. Interpretuodami Frege's „Bedeutung“ kaip išraiškos teisingumo reikšmės potencialą, gausime sąvoką, kuri, kaip teigia Krystianas Boguckis, „vardo–objekto santykio neprivilegijuoja atžvilgiu kitų santykių, tokių kaip sakinio prasmės santykio su tiesa ar predikato su funkcija, bet kartu išlaiko įprastą požiūrį į tikrinius vardus – jų reikšmė yra objektai“ (2018: 99–100). Tokios „Bedeutung“ prasmės vertimas terminu „reikšmė“ gali būti laikomas ir gan sodriai interpretaciniu.

⁴ Čia, pripažįstant „nurodymo“ patogumą dėl jam artimų veiksmažodinių formų, verta pastebėti praktinius keblumus, kurie kiltų norint išversti tokius terminus kaip *gleichbedeutend*, *bedeutungslos*, *bedeutungsvoll*, išsaugant jų morfologines konotacijas, ir pan. Norintys pasilinksminti tepabando išversti vieną kitą sakinį iš Frege's straipsnio apie prasmę ir reikšmę, žodį „Bedeutung“ versdami žodžiu „nurodymas“.

⁵ Tai atitiktų lenkiškojo Frege's raštų vertimo išnašoje vertėjo Boguslawo Wolniewicziaus nuostatą, kad nėra jokio pagrindo tikslinti Frege'ę ir geriausia versti „Bedeutung“ kaip „znaczenie“ (Frege 1977: 62/n27).

Internalistiška racionalistinė reikšmės samprata, kurios reikalavo Frege's logicizmas (kartu su jo antipsichologizmu), yra neredukuojama į referenciją ar nurodymą ir tuo ji radikaliai skiriasi nuo gerokai vėliau išbultintų ir išpopuliarėjusių eksternalistinių, deepistemologizuotų reikšmės kaip referencijos ar nurodymo sampratų. Šios oponuojančios filosofinės priegios iš esmės skiriasi ne tiek tuo, ką jos laiko referencija ar nurodymu, kiek tuo, ką jos laiko reikšme. Viena priega sprendžia reikšmės, t. y. semantinio intencionalumo, problemą redukuodama ją į singularinių terminų referencijos problemą, aiškindama ją metasemantiniiais istoriniais ar kauzaliniais vartojamo vardo ir juo žymimo objekto santykiais. Pasak kitos priegios, kurią priskirtume Frege'į, singularinių terminų (tarp jų – skaitvardžių) referencija tėra vienas iš bendresnės reikšmės sąvokos, kurią jis esmingai sieja su fundamentalia tiesos samprata, aspektu⁶. Tai, kad Frege's koncepcija, kaip ir logicizmas, veikiausiai yra klaidinga, nėra pakankamas pagrindas interpretuoti Frege's sąvokas vadovaujantis jai priešingos koncepcijos prielaidomis.

Literatūra

- Beaney, M., 1996. *Frege: Making Sense*. London: Duckworth.
- Bogucki, K., 2018. Fregowska kategoria *Bedeutung*. *Analiza i Egzystencja* 43: 83–102. <https://doi.org/10.18276/aie.2018.43-05>
- Brandom, R. B., 2002. *Tales of the Mighty Dead: Historical Essays in the Metaphysics of Intentionality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dagys, J., 2012. Šiuolaikinė psichofizinio reduktyvizmo ir antireduktyvizmo polemika ir jos metodologinės išdavos. *Problemos* 2012 priedas: 22–36. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2012.0.1875>
- Dummett, M., 1973. *Frege. Philosophy of Language*. New York: Harper and Row.
- Dummett, M., 1995. The Context Principle: Centre of Frege's Philosophy. In: *Logik und Mathematik: Frege-Kolloquium Jena 1993*, eds. I. Max and W. Stelzner. Berlin: Walter de Gruyter, 3–19. <https://doi.org/10.1515/9783110887792.3>
- Frege, G., 1879. *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. Halle a. S.: Louis Nebert.
- Frege, G., 1884. *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner.
- Frege, G., 1892. Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100: 25–50.
- Frege, G., 1977. *Pisma semantyczne*. Tłum. B. Wolniewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Frege, G., 1979. *Posthumous Writings*. Transl. by P. Long and R. White. Chicago: University of Chicago Press.
- Frege, G., 2013. *Basic Laws of Arithmetic*. Transl. and ed. by Ph. A. Ebert and M. Rossberg. Oxford: Oxford University Press.
- Ishiguro, H., 1969. Use and Reference of Names. In: *Studies in the Philosophy of Wittgenstein*, ed. P. Winch. London: Routledge & Kegan Paul, 20–51.
- Japertas, M., 2005. Frege's įnašas į reikšmės sampratą. *Problemos* 68: 82–91. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2005.10324>
- Plėšnys, A. A., Šaulauskas, M. P., 2017. Frege's „Bedeutung“ kaip „reikšmė“ ir kaip „nurodymas“. *Problemos* 91: 30–43. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2017.91.10499>

⁶ Iš esmės turime reikalą su visiškai priešingomis kalbos intencionalumo sampratomis, kurio variantą galime matyti ir šiuolaikinėje kalbos filosofijoje, kontroversijoje dėl episteminės ir metasemantinės dvidimensių matricių interpretacijos. Plačiau apie tai žr. Dagys 2012: 29–33.

- Reck, E. H., 2005. Frege on Numbers: Beyond the Platonist Picture. *The Harvard Review of Philosophy* 13 (2): 25–40.
- Sluga, H., 1977. Frege's Alleged Realism. *Inquiry* 20: 227–242.
- Sluga, H., 1980. *Gottlob Frege. The Arguments of the Philosophers Series*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Sluga, H., 1996. Frege on Meaning. *Ratio (New Series)* IX: 209–226.
- Thürna, D., 1997. Bedeutung. In: *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, Bd. I, eds. G. Braungart et al. Berlin: Walter de Gruyter, 204–207.
- Tugendhat, E., 1970. The Meaning of 'Bedeutung' in Frege. *Analysis* 30: 177–189.
- Weiner, J., 2019. Why Does Frege Care Whether Julius Caesar is a Number? Section 10 of *Basic Laws* and the Context Principle. In: *Essays on Frege's Basic Laws of Arithmetic*, eds. Ph. A. Ebert and M. Rossberg. Oxford: Oxford University Press, 115–141. DOI: 10.1093/oso/9780198712084.001.0001